

С. Є. Мокрецов,
кандидат медичних наук, докторант, Національна академія
державного управління при Президентіві України

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Досліджено загальні аспекти правового регулювання охорони репродуктивного здоров'я в Україні. Наведено основні міжнародні нормативні акти, які встановлюють базові принципи державної політики з охорони репродуктивного здоров'я. Доводиться необхідність прийняття єдиного закону, який врегулював би основні засади охорони репродуктивного здоров'я.

The general aspects of the legal regulation of reproductive health protection in Ukraine are researched. Basic international normative acts which set base principles of the state policy in the sphere of reproductive health protection are indicated. The necessity of passing the unique law, which would regulate basic principles of reproductive health protection, is proved.

Ключові слова: охорона репродуктивного здоров'я, державне управління, стан правового забезпечення охорони репродуктивного здоров'я.

Key words: reproductive health protection, state administration, state of the legal ensuring of reproductive health protection.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Людина, її життя та здоров'я є найвищими соціальними цінностями держави, визначеними Конституцією України. Майбутнє держави зумовлюється комплексом політичних, економічних, соціальних факторів, що впливають на демографічну ситуацію в країні, стан здоров'я населення.

Аналіз кількісних та якісних характеристик населення за останні 10 років свідчить про те, що Україна перебуває у стані глибокої демографічної кризи, яка характеризується депопуляцією, старінням населення та зменшенням середньої тривалості життя. Це негативно впливає на розвиток продуктивних сил, рівень добробуту населення, загальну економ-

ічну ситуацію в державі. Особливе занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров'я, яке є невід'ємною складовою здоров'я нації в цілому і має стратегічне значення для забезпечення сталого розвитку суспільства. Актуальність питань, що порушуються у даній статті, пов'язана з необхідністю вдосконалення законодавчого регулювання охорони репродуктивного здоров'я та забезпечення механізмів реалізації цього права, з урахуванням міжнародних стандартів і національних особливостей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В основу написання даної статті лягли теоретичні розробки та-

ких вчених, як Жилка Н.Я. [1], Тихомиров А.В. [2], а також чинне та перспективне законодавство та інші нормативно-правові акти, у тому числі й міжнародні, які прямо чи опосередковано нормативно врегульовують відносини у сфері охорони репродуктивного здоров'я.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, свобода та особиста безпека є вищою соціальною цінністю. Важливе місце серед зазначених особистих немайнових благ посідає, безперечно, здоров'я людини. Визначаючи поняття даного особистого немайнового блага, законодавець виходить із того, що під поняттям "здоров'я" слід розуміти стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів. Саме таке визначення міститься у Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я [3] та екстрапольоване до національного законодавства, зокрема в ч.2 ст.3 Основ законодавства України про охорону здоров'я [4]. Однак здоров'я є поняттям комплексним, яке включає в себе декілька основних складових, зокрема соматичне здоров'я, психічне здоров'я тощо. Важливу роль серед усіх різновидів здоров'я людини відіграє її репродуктивне здоров'я, яке дає можливість людині забезпечити відтворення собі подібних і безперервність життя. Але на сьогоднішній день правове регулювання можливостей, які закріплюють за людиною здатність до репродукції та забезпечують здійснення цих прав, є недостатнім та не систематизованим.

Крім того, сьогодні основні інтегральні показники здоров'я дітей і жінок репродуктивного віку, такі як малюкова і материнська смертність, залишаються високими. Кожна третя дитина має відхилення у фізичному та психічному розвитку, відсутня тенденція до зниження рівня дитячої захворюваності. Материнська смертність на сьогодні не має тенденції до зниження і вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень. Одним з головних факторів, що визначають високий рівень захворюваності та смертності жінок, є велика кількість абортів, які, на жаль, залишаються основним методом регулювання народжуваності. Їх число в 1,2 рази перевищує кількість пологів. Негативними наслідками високої частоти абортів, недостатнього рівня медичного обслуговування, низького рівня об-

ізнаності населення з проблем репродуктивного здоров'я є безпліддя, невиношування вагітності, високий рівень запальних захворювань статевих органів. Особливу тривогу викликає високий рівень вроджених вад розвитку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Життя і здоров'я людини — це найвищі соціальні цінності держави і суспільства, які мають вагомий вплив на їх розвиток. Здоров'я населення є одним з найважливіших показників рівня соціально-економічного та екологічного благополуччя суспільства, його демографічного, духовно-культурного, політичного, наукового, морального, біологічного та етичного потенціалу. Як зазначає О. Тихомиров, здоров'я є вищим невідчужуваним первинним благом людини, без якого тією чи іншою мірою втрачають значення багато інших благ. Нездоров'я взагалі змінює, переорієнтовує шкалу цінностей. Здоров'я — це благо, яке дає можливість користуватись іншими благами, які дарує людині життя [2, с. 10].

Загальні засади охорони репродуктивного здоров'я віднайшли своє закріплення в окремих міжнародних нормативно-правових договорах, зокрема у Загальній декларації прав людини, Конвенції захисту прав і основних свобод людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Європейській соціальной хартії тощо. Вперше на міжнародному рівні питання охорони репродуктивного здоров'я та закріплення за людиною репродуктивних прав було здійснено у п. 7.2. Програми дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (Каїр, 5—13 вересня 1994 р.) та отримало подальший розвиток у п. 95 Платформи дій, що була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 4—15 вересня 1995 р.). Певного розвитку це питання набуло із прийняттям Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) (ETS-164), Конвенції ООН з елімінації усіх форм дискримінації проти жінок (ст. 16), а також із затвердженням Рекомендацій комітету Міністрів Ради Європи "Про право вільного вибору стосовно сексуальності та репродукції". Окремі законодавчі акти з цього питання

існують в Італії, Республіці Казахстан, Киргизстан, Молдові. Відповідні проекти законів розроблені в Російській Федерації, Вірменії. В Україні до цих пір немає єдиного законодавчого акта, який комплексно та одноманітно встановлював би державну охорону репродуктивного здоров'я, закріплював репродуктивні права людини та забезпечував гарантії їх здійснення.

На виконання ч.2 ст. 49 Конституції (охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм) у нашій державі приймається ряд програм, зокрема міжгалузєва комплексна програма "Здоров'я нації" на 2002 — 2011 р., у якій йдеться про незадовільну медико-демографічну ситуацію, низьку народжуваність, зростання смертності, де вказано, що метою програми є поліпшення демографічної ситуації. Одним із завдань цього документа визначено проведення активної демографічної політики, охорона материнства і дитинства.

Розглядаючи сучасний стан регулювання вказаних відносин, слід зауважити, що в Україні це питання частково регулюється Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, низками постанов Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства охорони здоров'я України. Однак комплексного законодавчого акта, який закріплював би даний вид прав та встановлював гарантії їх здійснення та захисту, до цих пір не існує.

Так, Цивільний кодекс України закріплює право повнолітніх жінок або чоловіків за медичними показаннями на проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій.

Ст. 290 ЦК України передбачає також право на донорство, яке включає право повнолітньої дієздатної фізичної особи бути донором репродуктивних клітин. Донорство репродуктивних клітин здійснюється відповідно до закону. Так, згідно із ст. 3 Закону України від 16.07.1999 року "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" дія цього закону не поширюється на трансплантацію репродуктивних клітин.

Отже, на нашу думку, реалізація згаданої схеми можлива, якщо медичне втручання, яке буде здійснюватись при заборі репродуктивних клітин у донора, не буде завдавати йому шкоди або іншим

чином погіршувати стан його здоров'я.

Сімейний кодекс України приділяє увагу питанням реалізації громадянами своїх прав у сфері репродуктивних технологій у частині встановлення порядку визнання батьками дитини, яка народилася у результаті допоміжної репродукції. Наприклад, розвиток екстракорпорального запліднення зробило можливим, щоб одна дитина мала п'ятьох різних "батьків" — донора яйцеклітини, донора сперми, носія вагітності та двох батьків, що виховують. Так, у ст. 123 Сімейного кодексу України зазначається, що у разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини. У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Крім того, відповідно до зазначеної статті подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Загальним законодавчим актом, який встановлює принцип та загальні підходи державної політики у сфері охорони репродуктивного здоров'я, є Закон про Основи законодавства України про охорону здоров'я [4].

Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачається такий спосіб лікування, як застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів, що здійснюється у визначеному законом порядку за наявності їх згоди або згоди їх законних представників за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів, а завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрозувала реципієнту.

Іншим нормативним документом, який безпосередньо стосується охорони репродуктивного здоров'я, є Державна програма "Репродуктивне здоров'я нації на період 2015 р.", затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1849 від 27.12.2006., якою, зокрема, до основних проблем репродуктивного здоров'я віднесені:

- материнська та малюкова смертність;
- високий рівень абортів;
- невиношування вагітності;
- високий рівень ускладнень вагітності та пологів, поширеність жіночої та чоловічої безплідності, захворюваність населення інфекціями, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, онкологічна захворюваність репродуктивної сфери [5].

Згідно із "Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій", затвердженої Наказом МОЗ України № 771 від 23.12.2008 р., донація гамет або ембріона — це процедура, за якою донори за письмово оформленою, добровільною згодою надають свої статеві клітини-гамети (сперму, ооцити) або ембріони для використання в інших осіб у лікуванні безпліддя.

Відповідно донором яйцеклітини (ооцитів) може бути жінка віком від 20 до 32 років із задовільним соматичним здоров'ям, без спадкових захворювань, у якої є народжена здорова дитина, а також відсутні шкідливі звички (наркоманія, алкоголізм, токсикоманія) та негативні фенотипічні прояви. У жінки повинні бути відсутні протипоказання для участі в програмі донації яйцеклітин (ооцитів).

Відповідно до згаданої Інструкції допоміжні репродуктивні технології застосовуються за медичними показаннями за письмово оформленою, добровільною згодою та заявою пацієнтів щодо застосування зазначених технологій. При цьому питання застосування відповідних технологій вирішується лише після відповідного обстеження (обсяг якого визначається вищезгаданою Інструкцією) та підтвердження того, що жінка-реципієнт не має хвороб та протипоказань щодо їх застосування. Протипоказаннями є захворювання, визначені додатком 1 до Порядку направлення жінок для проведення першого курсу лікування безплідності методами допоміжних репродуктивних технологій за абсолютними показаннями за бюджетні кошти, затвердженого наказом МОЗ України від 29.11.2004 № 579, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15.02.2005 за № 224/10504.

Інструкція також передбачає, що застосування допоміжних репродуктивних технологій здійснюється винятково в акредитованих закладах охорони здоров'я спеціалістами, які володіють необхідними професійними навичками.

Такими закладами охорони здоров'я можуть бути як заклади державної, так і приватної власності.

Потрібно зазначити, що до затвердженні Наказом МОЗ України № 771 від 23.12.2008 року "Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій", відносини, що склалися в зв'язку із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, регулювалися з дотриманням вимог наказу МОЗ України № 24 від 04.02.1997 року "Про затвердження Умов та порядку застосування штучного запліднення та імплантації ембріона (ембріонів) та методів їх проведення".

Відмітимо, що зазначений наказ МОЗ України не регулював в повному обсязі питання отримання репродуктивних клітин у жінки-донора та потребував внесення відповідних змін та доповнень.

Із затвердженням "Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій" ми можемо констатувати, що проблема донації яйцеклітин стала більш врегульованою з правової точки зору. Але, варто відмітити, що проблема репродуктивного здоров'я населення України в цілому потребує розробки і прийняття спеціального закону, яким регулювалися б потреби, пов'язані із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

На нашу думку, в Україні нагріла необхідність прийняття єдиного нормативного акта на рівні закону, який врегулював би заходи з охорони репродуктивного здоров'я. Запровадження на рівні Закону єдиного підходу до охорони репродуктивного здоров'я, закріплення та охорони репродуктивних прав людини дасть можливість узаконити репродуктивні права, розкрити їх зміст і закріпити гарантії здійснення, виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Окрім цього, такий підхід дасть можливість запровадити ефективно державне управління в цій сфері, вибудувати систему компетенцій органів державної влади та місцевого самоврядування в сфері охорони репродуктивного здоров'я.

ВИСНОВКИ

Репродуктивне здоров'я необхідно розглядати як частину громадського здоров'я — медико-соціальний ресурс і потенціал суспільства, що сприяє забезпеченню національної безпеки. Громадське здоров'я зумовлене комплексною дією

соціальних, поведінкових і біологічних факторів; його поліпшення сприятиме збільшенню тривалості і якості життя, благополуччя людей, гармонійному розвитку особистості й суспільства.

Ми підтримуємо погляди тих вчених та практиків, які ініціюють прийняття Закону "Про охорону репродуктивного здоров'я". Вважаємо, що прийняття даного закону дозволить:

- визнати на рівні держави існування у людини репродуктивних прав та забезпечити їх здійснення;

- підвищити культуру статевого виховання та освіти;

- забезпечити рівень надання послуг у сфері здійснення та охорони репродуктивного здоров'я та застосування репродуктивних технологій і планування сім'ї;

- зробити доступною інформацію про репродуктивні права, нові репродуктивні технології та методи планування сім'ї та водночас забезпечити конфіденційність інформації про здійснення фізичною особою репродуктивних прав;

- підвищити рівень правової захищеності людини та громадянина в сфері здійснення та охорони репродуктивного здоров'я;

- формувати здоровий генофонд нації та подолати демографічну кризу і підвищити показник народжуваності.

Література:

1. Жилка Н.Я. Аналітичний огляд законодавчого забезпечення охорони репродуктивного здоров'я в Україні / Н.Я. Жилка. — К.: Видавництво Раєвського, 2005. — 96 с.
2. Тихомиров А.В. Медицинское право: практическое пособие / А.В. Тихомиров. — М.: Статут, 1998. — 442 с.
3. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я. Документи Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_599
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 281 від 19.11.1992р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12
5. Про затвердження Державної програми "Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року. — Постанова Кабінету Міністрів України № 1849 від 27.12.2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?code=1849-2006

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010 р.